

Az irodalomterápia fejlesztő hatása a fiatalok fogvatartottakra

(2012-2019)

Csorba-Simon Eszter

Tézisfüzet

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar „Oktatás és Társadalom”
Neveléstudományi Doktori Iskola

Témavezetők:

Dr. habil Béres Judit, PTE BTK, Modern Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Tanszék

Dr. habil Orsós Anna, Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem, Neveléstudományi

Intézet

2024.08.26.

1. A disszertáció tudományos célkitűzése és szerkezete

Disszertációmban a fiatalok fogvatartottakkal végzett irodalomterápiás fejlesztőmunka tapasztalatait foglalom össze. Konkrét példákon keresztül ismertetem a célcsoporttal végzett munka kereteit, módszereit, sajátos kihívásait és eredményeit, az általános személyiségfejlesztést elősegítő versek, dalszövegek kiválasztásának okait, valamint a ráhangolódást segítő, önismeretet fejlesztő játékok, feladatok néhány példáját, illetve példákat mutatok be a csoportmódszer alkalmazásának hatásaira, valamint a folyamatok eredményeire. A nyolc év munkáját felölelő tapasztalatok ismertetésével a célom az, hogy a neveléstudomány nézőpontjából tekintsek rá az irodalomterápiás munka módszerspecifikus és a módszerfüggetlen hatótényezőinek érvényesülésére a vizsgált célcsoport reszocializációja és általános személyiségfejlesztése területén. Mivel Magyarországon a tárgyalt nyolc év során nem álltak rendelkezésre publikációkkal alátámasztott tapasztalatok ezen a területen, dolgozatomban az első nagyobb volumenű kísérlet is a fogvatartottakkal végezhető művészetterápiás, azon belül irodalomterápiás fejlesztőmunka bemutatására. A dolgozatban bemutatott tapasztalati anyag alkalmas lehet arra, hogy további empirikus kutatások kiindulópontja legyen, illetve szakirodalomként és módszertani eszköztárként segítséget nyújtson azon szakembereknek (büntetés-végrehajtásban dolgozóknak, szociális munkásoknak, irodalomterapeutáknak), akik szintén e célcsoporttal foglalkoznak, vagy terveznek foglalkozni.

A nevelésszociológia egyik érdemi kérdése a társadalom és az iskola egymásra gyakorolt hatása. Mennyire tud formálni az oktatás? Hogyan tud az iskola társadalmi értékeket továbbadni? Mekkora hatással van az esélyegyenlőtlenségek leküzdésére? Disszertációmban igyekeztem feltérképezni, hogy a büntetés-végrehajtásban mennyire tud megjelenni és milyen hatást tud gyakorolni az non-formális oktatás és tanulás, hiszen az irodalomterápia interdiszciplináris módszerére épülő biblioterápiás csoportmunkák is annak tekinthetőek. Az indirekt nevelési módszerek alkalmazásakor a nevelő a közösség számára jelöli ki a feladatot, és a közösségen keresztül, a közösségi normák, értékek és magatartásformák révén hat a neveltre. Nem közvetlenül hat a neveltre, hanem figyelembe veszi a célcsoport jellemzőit, így indirekt módon irányítja a folyamatot

Az irodalomterápia börtönprogramokba való beemelése azon a felismerésen alapul, hogy az elítélt társadalmi kurdarcaiban kulcstényező lehet érzékelési, észlelési képessége. Minden szocioterápiás és művészetterápiás foglalkozás a résztvevők „érzékenyítését” tűzi ki célul, annak reményében, hogy sikerül javítani azokon a részben vagy teljesen hiányzó készségeken és képességeken, amelyek az elítélteknek a társadalom számára elfogadható formában gyakorolt életviteléhez és egy egészséges személyiséghez szükségesek. Ha az elítélt megtanulja differenciáltan szemlélni az őt körülvevő problémákat, lehetőségeket, akkor a percepció, kognitív és szociális készségeiben is változás megy végbe. Ebben a változási folyamatban segíthetnek a csoportos foglalkozások: miközben tudjuk, hogy csodát nem tehetünk ezekkel az elkallódott emberekkel, hiszen a kialakult személyiség mindenestül aligha megváltoztatható, a személyiségstruktúra hangsúlyai átrendezhetőek, ami már elég lehet az illető normális életvitelének és a társadalom által elfogadott célokra és jövőre való irányultságának, asszertivitásának kialakításához.

Disszertációm alapját az a személyes és szakmai tapasztalat képezte, amelyet könyvtárosként, irodalomterapeutaként és önkéntesként saját tervezésű és vezetésű biblioterápiás foglalkozásaim keretében, a pécsi Fiatalok Regionális Büntetés-végrehajtási Intézetében, illetve a Baranya Megyei Büntetés-végrehajtási Intézetben a fogvatartottakkal folytatott irodalomterápiás munka során szereztem 2012 júliusától 2020 márciusáig. Sajnos az eredeti kutatási elképzeléseimet nem tudtam megvalósítani, egyrészt a Covid19 miatt, másrészt nagyjából a vírus terjedésével egy időben megszűntették Pécsen a Fiatalok Regionális Büntetés-végrehajtási Intézetét.

2. Tézisek és eredmények

Dolgozatomban arra keresem választ, hogy a büntetés-végrehajtás megfelelő terepe lehetne-e egy átfogó fejlesztő irodalomterápiás program, és ha igen, milyen munkamódszer a leghatékonyabb ennél a speciális célcsoportnál?

Mekkora szerepe van az civil és önkéntes munkának egy zárt intézményben? Lehet-e formálni, fejleszteni a fiatalok fogvatartottak addig tanult szocializációs mintáit?

A börtön személyzetének, reintegrációs tisztjeinek szerepe vitathatatlan, ám az irodalomterápiás csoport vezetőjének attitűdje mennyire befolyásolja a csoporton résztvevők hozzáállását a csoportban végzett munkához?

Kitérek arra, hogy az irodalomterápia hol helyezkedik el a mai magyar tudományos kontextusban, mely egyéb tudományterületekkel van szoros kapcsolatban és általánosságban milyen szerepe van az önismeret fejlesztésében.

Jelen dolgozatban azt is körbejáróm, hogy a büntetés-végrehajtási rendszerben milyen tendenciák működnek a fejlesztésekkel és reintegrációval kapcsolatban, hogyan tudnak különböző programok megvalósulni és milyen hatékonysággal tudnak működni (mind Magyarországon, mind külföldi példákban).

A hipotézisem szerint a hosszú távú irodalomterápiás csoportfoglalkozásokon való részvétel segít fejleszteni a csoportban résztvevők (jelen esetben fogvatartottak) szociális, kommunikációs és empátiás készségeit, valamint segít felülírni berögzült viselkedési mintákat.

Ezek a változások pedig hozzájárulnak azokhoz a reintegrációs törekvésekhez, amiket a fent említett projekt is megfogalmaz.

A disszertáció témájából adódóan nehéz olyan mérőeszközt alkalmazni, mely relevánsan bemutatja a nyolc év alatt elért fejlődést és megkövetkezett változásokat, különösképpen a Covid19 miatt változtatnom is kellett az eredeti elképzelésemen. Munkám alapja tehát nem a hagyományos értelemben vett könyvtártudományi vagy neveléstudományi kutatások területéről származik: az irodalomtudomány, a nevelésszociológia, a művészetpszichológia, a börtönpedagógia és a romológia metszéspontján helyezkedik el, vagyis egy speciális, empirikus anyag, amelynek megközelítéséhez és elemzéséhez igyekeztem a fejlesztő biblioterápia elméleti és módszertani hátterét, valamint tudományközi kapcsolatait is áttekinttettem.

A kutatás célja egyszerre feltáró és leíró. Igyekszem felderíteni és közelebb hozni az irodalomterápia és a büntetés-végrehajtás, valamint az irodalomterápia és a fogvatartottak kapcsolatát. Majd a megfigyelt eseteket, személyeket, jelenségeket kívánom elemezni és

bemutatni annak a nyolc évnyi munkának az eredményeit, melyeket az intézetben tapasztaltam esettanulmányok és interjúk segítségével. Az évek során díjnyertes OTDK dolgozatot, szakdolgozatot és számos tanulmányt is írtam a börtönben szerzett tapasztalataimról, melyeket a Felhasznált irodalomban sorolok fel tételesen.

A módszertan az akciókutatáshoz áll a legközelebb, mely egy olyan kutatási módszer, amelynek célja a gyakorlatban felmerülő problémák megoldása a kutatás és a cselekvés együttes alkalmazásával. Az akciókutatás során a kutatók nem csupán megfigyelők, hanem aktívan részt vesznek a folyamatban, és együttműködnek a közösség tagjaival vagy a résztvevőkkel. Az akciókutatás különösen hasznos olyan területeken, mint az oktatás, a közösségfejlesztés vagy a munkahelyi környezet javítása, ahol a cél nemcsak a tudás bővítése, hanem a konkrét változások elérése is.

Az eredményeim azt igazolják, hogy van létjogosultsága az irodalomterápia gyakorlati beültetésének a büntetés-végrehajtásba, különösen a fiataloknál, akiknél még valamivel könnyebb átformálni a személyiséget. Az általam és a szakirodalom által megfogalmazott célok közül sok megvalósult (a tolerancia és empátia kiépítése, az érdeklődés felkeltése, a kommunikáció fejlesztése, stb.). Az a törekvésem, hogy népszerűsítsem az olvasást, nem valósult meg maradéktalanul, hiszen sokuknál először a funkcionális analfabétizmus problémáját kell megoldani, ami egy sokkal összetettebb feladat. Ezt egy biblioterápiás foglalkozás keretében nehéz megoldani. Ám ha a program során a résztvevő kellő motiváltságra tesz szert, felmerülhet az igénye arra, hogy e téren is fejlessze önmagát, vagy külső segítséget kérjen fejlődéséhez.

Kérdéses pont, hogy a foglalkozások során megismert új szemléletmódok milyen mértékben és milyen időtávon keresztül hatnak a résztvevők személyiségére, számos tényezőtől függ. Ezek közé tartozik a foglalkozás típusa, a résztvevők egyéni jellemzői, valamint a megszerzett tudás és tapasztalatok integrálása a mindennapi életbe. Az alábbiakban részletezem ezeket a tényezőket. Ahogy Csaly András (1987) is megfogalmazta, a változáshoz szükséges a résztvevők fejlődni akarása és nyitottsága is az újdonságok felé.

Igyekeztem elérni, hogy a foglalkozások mélyebb, reflektív munkára ösztönözzék a résztvevőket, és lehetőséget biztosítsanak a saját élmények és tapasztalatok feldolgozására, ezzel tartósabb hatásra törekedve. Szintén e hatást erősítendő, az alkalmak interaktívak voltak, és gyakorlati módszereket kínáltak az új szemléletmódok alkalmazására, jobban segítve a résztvevők személyiségváltozásait. Az aktív részvétel és a gyakorlatba való átültetés kulcsfontosságú lehet a tartós hatások elérésében.

Fontos az időtáv kérdése:

Azonnali hatásokat gyakran tapasztalhatunk közvetlenül a foglalkozások után, különösen, ha a résztvevők lelkesedéssel és új felismerésekkel távoznak. Ez viszonylag sűrűn megtörtént, ezek az új hatások a zárkába is elkísérték a fogvatartottakat, amiket részben a zárkatársakkal is meg tudtak osztani.

Az új szokások kialakítása és megszilárdítása általában több hét vagy hónap folyamatos gyakorlást igényel. A foglalkozások során megismert szemléletmódok gyakran ebben az időszakban válnak részévé a személyiségnek. Ezek a változások azoknál a csoporttagoknál voltak megfigyelhetők, akik nagyobb megszakítás nélkül tudtak legalább fél éven keresztül részt venni a foglalkozásokon.

Azok az új perspektívák, amelyek sikeresen beépülnek a résztvevők életébe és személyiségébe, akár évekig is tarthatnak. Azonban, ha az új szemléletmódokat nem támogatják további tapasztalatok vagy nem gyakorolják tudatosan, a hatásuk idővel elhalványulhat.

Úgy gondolom, az irodalomterápiának, mint sok más művészet- és szocioterápiának, nagyon fontos szerepe lehetne a börtönök világában is, ahogy jól érzékelhető az ilyen nevelő-fejlesztő programokra való igény más, speciális élethelyzetben lévő egyéneket gondozó intézmények, például szociális otthonok részéről is.